

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТАНУ / МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ / INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

ӨОЖ 341.2; 341.231.14
МҒТАР 10.87.27

А.Н. Ергалимова, Е.М. Абайдельдинов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

БҰҰ-НЫҢ «МҮГЕДЕКТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ» КОНВЕНЦИЯСЫНА СӘЙКЕС ҚАЗАҚСТАНДА МҮГЕДЕК БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Әлемнің барлық елінде жыл санап мүмкіндігі шектеулі балалардың саны көбейіп жатқандығы мәлім. Мүгедек балалар қоғам тарапынан түрлі шеттетулерге, кемсітулерге, құқықтарының бұзылуы мен сақталмауы сияқты жағдайларға ұшырап қана қоймай, зорлық-зомбылық, қатыгездікпен қарау, қажетті күтімсіз қалу және қанау секілді әрекеттердің құрбандарына айналуға. Мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтарын қорғау механизмі халықаралық құқықпен қамтамасыз етілген. Алайда, құқықтарды заңи түрде белгілеу – олардың автоматты түрде, еш кедергісіз жүзеге асырылуын білдірмейді. Мақалада еліміздегі мүмкіндігі шектеулі балалардың халықаралық құқық нормаларына сәйкес денсаулық сақтау саласындағы құқықтарын жүзеге асыру барысында кездесетін бірқатар мәселелері туралы сөз қозғалған. Денсаулық сақтау саласында мемлекеттен қажетті әрі пәрменді көмек алу, сол арқылы денсаулық жағдайын жақсарту – мүмкіндігі шектеулі балалардың халықаралық және ұлттық заңнамалық құжаттармен кепілдік берілген құқықтары болып табылады. Аталған саладағы құқықтарды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін мемлекеттің тиімді механизмінің болуы өте маңызды. Себебі, мүмкіндігі шектеулі балалар үшін әлеуметтік, саяси, экономикалық және өзге де құқықтарын жүзеге асыра алуы олардың денсаулық жағдайларының жақсаруы не бірқалыпты болуымен тығыз байланысты.

Түйінді сөздер: мүмкіндігі шектеулі бала; мүгедектік; мүгедек бала; Біріккен Ұлттар Ұйымы; «Мүгедектердің құқықтары» туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының Конвенциясы; ратификация; ақыл-ой дамуының бұзылуы; тірек-қимыл аппаратының аурулары; инклюзивті қоғам.

А.Н. Ергалимова, Е.М. Абайдельдинов

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВ ДЕТЕЙ-ИНВАЛИДОВ В КАЗАХСТАНЕ СОГЛАСНО КОНВЕНЦИИ ООН «О ПРАВАХ ИНВАЛИДОВ»

Аннотация. Известно, что число детей с ограниченными возможностями с каждым годом увеличивается во всех странах мира. Дети с инвалидностью не только подвергаются различным исключениям, дискриминации, нарушениям и несоблюдению их прав, но и становятся жертвами таких действий, как насилие, жестокость, отсутствие необходимого ухода и эксплуатации. Механизм защиты прав детей с ограниченными возможностями предусмотрен международным правом. Однако юридическое закрепление прав не означает их автоматического, беспрепятственного осуществления. В статье говорится о ряде проблем, с которыми сталкиваются дети с ограниченными возможностями в стране при реализации своих прав в сфере охраны здоровья в соответствии с международным правом. Получение необходимой и действенной помощи от государства в сфере здравоохранения, тем самым улучшение состояния здоровья, является правом детей с ограниченными возможностями здоровья, гарантированным международными и национальными правовыми документами. Очень важно иметь эффективный механизм государства, позволяющий реализовать права в этой сфере. Это связано с тем, что возможность осуществления социальных, политических, экономических и других прав детей с ограниченными возможностями тесно

связана с улучшением или стабильностью состояния их здоровья.

Ключевые слова: ребенок с ограниченной возможностью; инвалидность; ребенок-инвалид; Организация Объединенных Наций; Конвенция Организаций Объединенных Наций «О правах инвалидов»; ратификация; нарушение психического развития; заболевание опорно-двигательного аппарата; инклюзивное общество.

A.N. Yergalimova, Y.M. Abaideldinov

Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana c., the Republic of Kazakhstan

SOME ISSUES OF REALIZATION OF THE RIGHTS OF DISABLED CHILDREN IN KAZAKHSTAN ACCORDING TO THE UN CONVENTION ON «THE RIGHTS OF DISABLED PEOPLE»

Abstract. It is known that the number of children with disabilities is increasing every year in all countries of the world. Children with disabilities are not only subject to various exclusions, discrimination, violations and violations of their rights, but also become victims of acts such as violence, cruelty, neglect and exploitation. The mechanism for recognizing and protecting the rights of children with disabilities is provided for by international law. However, the legal consolidation of rights does not mean their automatic, unhindered exercise. The article refers to a number of problems that children with disabilities face in the country in the exercise of their rights in the field of health in accordance with international law. Receiving the necessary and effective assistance from the state in the field of health, thereby improving the state of health, is the right of children with disabilities, guaranteed by international and national legal documents. It is very important to have an effective mechanism of the state that allows the realization of rights in this area. This is due to the fact that the possibility of exercising the social, political, economic and other rights of children with disabilities is closely related to the improvement or stability of their health.

Keywords: child with a disability; disability; disabled child; United Nations; United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities; ratification; mental development disorders; diseases of the musculoskeletal system; inclusive society.

DOI: 10.52425/25187252_2023_27_99

Кіріспе. Бала құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау – қазіргі заманның жаһандық мәселелерінің бірі, оны шешуге бүкіл әлем қауымдастығы мүдделі. Біріккен Ұлттар Ұйымының (бұдан әрі – БҰҰ) мәліметтері бойынша жыл сайын шамамен 10 миллион бала кәмелеттік жасқа толғанға дейін қайтыс болады немесе олардың өмір сүруі мен дамуы үшін жеткілікті жағдайлар жасалмағандықтан, бес жасқа толғанға дейін физикалық немесе психикалық ауру болып қалады [1, 27 б.].

ЮНИСЕФ есебіне сәйкес, 2021 жылы әлемде 240 миллион мүгедек бала бар деп есептелген. Осы құжатта «олардың құқықтары туылған кезден бастап бұзылады:

мұндай балалар көбінесе тіркеуге алынбайды, интернатқа орналастырылады, қамқорлыққа бөлену, отбасында тәрбиелену, білім алу, медициналық көмек алу және тұрғын үй иелену құқығынан айырылады» деп ерекше атап өтілген¹. Мүгедек балалардың құқықтарын жан-жақты, дұрыс қамтамасыз ету және қорғауға байланысты жаһандық проблемаларды шешу әлемнің барлық елдерінің, соның ішінде Қазақстан Республикасының да өзекті міндеті болып табылады. 2006 жылғы 13 желтоқсандағы «Мүгедектердің құқықтары туралы» БҰҰ Конвенциясы (бұдан әрі – Конвенция) мүгедектердің құқықтарын жан-жақты қорғауға арналған заңды күші бар бірінші

¹ ООН: дети с инвалидностью по-прежнему отстают в доступе к образованию / Ekberova E. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.aa.com.tr/ru/%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D0%BE%D0%BE%D0%BD-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B8-%D1%81-%D0%B8%D0%BD%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8E-%D0%BF%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B0%D0%B5%D0%BC%D1%83-%D0%BE%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%8E%D1%82-%D0%B2-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83-%D0%BF%D0%B5-%D0%BA-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8E/2417670> (дата обращения: 29.11.2022).

халықаралық құқықтық құжат болып табылады. Конвенцияда мүгедектердің құқықтарын көтермелеу, қорғау және қамтамасыз ету нормалары бар, оларды мемлекеттер орындауға міндеттенеді. Конвенция мемлекеттерге мүгедектерге қатысты кемсітушілікке жол бермеу қажеттілігін түсіндіріп қана қоймайды, сонымен қатар мүгедектердің қоғамда нақты теңдікке қол жеткізуі үшін қолайлы жағдайлар жасау үшін мемлекеттер қабылдауы тиіс бірқатар шараларды белгілейді. Осы Конвенцияның 1-бабында «Құжатты бекітудің негізгі мақсаты азаматтарға, мүгедектерге тиесілі барлық құқықтар мен бостандықтарға ие болу, олардың құқықтарын толық және тең қамтамасыз ету, олардың туа біткен қадір-қасиетін құрметтеу болып табылады» делінген². Конвенцияда мүгедектерге «әртүрлі кедергілермен өзара әрекеттесу кезінде олардың басқалармен тең негізде қоғамға толық және тиімді қатысуына кедергі келтіруі мүмкін ұзақ мерзімді физикалық, психикалық, интеллектуалдық немесе сенсорлық бұзылыстары бар адамдарды» жатқызады³. Көріп отырғанымыздай, Конвенцияда берілген анықтама мүгедектердің осалдығын айтып қана қоймайды, сонымен қатар мемлекет пен қоғамның алдына олардың толыққанды өмір сүруі үшін «әртүрлі кедергілерді» жою бойынша жұмыс істеу міндеттерін қояды. Мүгедектердің құқықтарын жүзеге асырудағы бұл кешенді тәсілді барлық елдерде тәжірибеге енгізу қажет.

Әдістер мен материалдар. Зерттеудің әдіснамалық негізін заң ғылымындағы танымның жалпы ғылыми логикалық, диалектикалық әдістері, арнайы заңды әдістің формальды құқықтық түрі құрайды. Зерттеу барысында құзыретті органдардың берген статистикалық мәліметтері қолданылды.

Негізгі бөлім. 2015 жылы 20 ақпанда Қазақстан Республикасы БҰҰ-ның

«Мүгедектердің құқықтары туралы» Конвенциясын ратификациялаған сәттен бастап, елімізде мүгедек жандардың құқықтары заң жүзінде белгіленіп қана қоймай оларды жүзеге асыру жолында бірқатар шаралар іске асырылды. Соңғы жылдары елімізде Конвенцияның ережелерін мүмкіндігі шектеулі балалардың өмірінің барлық салаларына енгізу жұмыстары қарқынды жүргізілуде. Балалардың мүгедектігі мәселесі бүгінгі таңда жалпыұлттық сипатқа ие болды деп айтсақ артық емес. Балалардың мүддесіне сай жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясатқа қарамастан Республикамызда әлі де болса шешілмеген мәселелер жетерлік [2, 101 б.].

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің 2022 жылғы статистикалық мәліметтеріне сүйенетін болсақ, елімізде 18 жасқа дейінгі мүгедек балалардың саны – 98 254, оның ішінде Атырау облысында – 3 922, Қызылорда облысында – 5 513, Түркістан облысында – 14 883, Шығыс Қазақстан облысында – 5 593, Қостанай облысында – 3 231, Алматы қаласында – 7 841, Ақмола облысында – 3 077, Жамбыл облысында – 6 658, Маңғыстау облысында – 6 601, Астана қаласында – 7 188, Ақтөбе облысында – 4 428, Батыс Қазақстан облысында – 2 866, Павлодар облысында – 3 123, Шымкент қаласында – 6 663, Алматы облысында – 8 953, Қарағанды облысында – 5 478, Солтүстік Қазақстан облысында – 2 236⁴. 2021 жылғы ресми деректер бойынша Қазақстанда 6 295 590 бала⁵ болғанын ескерсек, әрбір 50-ші бала мүгедек. Денсаулығында белгілі бір проблемалары бар балалар санының өте көп болуы, мемлекет пен азаматтық қоғам назар аударуы керек мәселе.

Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» 2002 жылғы 11 шілдедегі заңына сәйкес, «кемтар бала (балалар) – белгіленген

² Конвенция о правах инвалидов / Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 дек. 2006 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml (дата обращения: 29.11.2022).

³ Сол жерде.

⁴ Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm?lang=kk> (жүгінген күні: 29.11.2022).

⁵ Демографические характеристики / Численность детей по полу и возрасту [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://bala.stat.gov.kz/chislennost-detey-po-polu-i-vozrastu/> (дата обращения: 29.11.2022).

тәртіппен расталған, туа біткен, тұқым қуалаған, жүре пайда болған аурулардан немесе жарақаттардың салдарынан тіршілік етуі шектелген, дене және (немесе) психикалық кемістігі бар он сегіз жасқа дейінгі бала (балалар)»⁶ деген анықтама берілген.

Мүгедектікті, оның себептері мен мерзімдерін, еңбек ету қабілетінен айырылу дәрежесін белгілеу тәртібі Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 30 қаңтардағы №44 бұйрығымен бекітілген медициналық-әлеуметтік сараптама жүргізу Ережесімен регламенттелген⁷. Мүгедектік еңбекке қабілеттілікті ішінара немесе толығымен шектейтін және сау адамға тән қалыпты өмір салтына кедергі келтіретін аурулары бар адамға беріледі. Мүгедектік тобын тағайындауға негіз болып табылатын ауруларға адамға әлеуметтік көмек талап етілетін ауыр жарақаттар, созылмалы аурулар және туа біткен патологиялар жатады. Жоғарыда аталған ережеге сәйкес мүгедектік берілетін аурулардың төмендегідей тізбесі көрсетілген: тірек-қимыл аппаратының аурулары; қабылдау органдарының аурулары (көру, есту); есте сақтау, зейін, қабылдау, ойлау, сөйлеу қабілетінің бұзылуымен байланысты психикалық аурулар; қан айналымы, ас қорыту, тыныс алу органдарының жүйелік аурулары. Мүгедектік тобын белгілеу кезінде Комиссия мүшелері мынадай параметрлерді ескереді:

- Мүгедек жанның өзін-өзі күту қабілеті немесе қабілетсіздігі;
- Тіршілік әрекетін жүзеге асыру үшін басқа адамдарға тәуелділік дәрежесі;
- Қосалқы құралдарды пайдалана отырып, өзіне-өзі қызмет көрсету қабілеті.

Мүгедектік тобын алғаннан кейін белгілі бір кезеңділігі бар адам қайта куәландырудан өтуге міндетті. Бұл процесс науқастың жағдайында жақсарулардың болуын немесе

болмауын анықтауға мүмкіндік береді. Мүгедектік тобы елімізде бала 7-жасқа толған кезден бастап тағайындалады.

Қайта куәландыру 1-топтағы мүгедектер үшін 2 жылда 1 рет және 2, 3-топтағы мүгедектер үшін жыл сайын жүргізіледі. Егер сараптама комиссиясында өзгеше көрсетілмесе, мүгедек балалар 18 жасқа толғанда қайта куәландырудан өтеді⁸.

Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» заңының 15-бабына сәйкес кемтар балалардың мынадай заңмен кепілдік берілген құқықтары бар:

1. Әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдауды кепілдік түрінде тегін алуға.

2. Денсаулық сақтау субъектілерінде, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияларда немесе медициналық-әлеуметтік сараптама бөлімдерінде Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен тегін зерттеп-қаралуға және тегін медициналық көмек алуға.

3. Дене немесе психикалық кемістіктері байқалған сәттен бастап, оның көріну дәрежесіне қарамастан, психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес қорытындысына сәйкес тегін медициналық-психологиялық-педагогикалық түзеуге.

4. Медициналық айғақтамалары бойынша Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен протез-ортопедия бұйымдарымен және аяқ киіммен, арнайы қарпі бар баспа басылымдарымен, дыбыс күшейткіш аппаратурамен және сигнал бергіш құралдармен, компенсаторлық техникалық құралдармен тегін қамтамасыз етілуге.

5. Психологиялық – медициналық-педагогикалық кеңестердің қорытындысына сәйкес арнаулы білім беру ұйымдарында немесе мемлекеттік білім беру ұйымдарында тегін мектепалды және жалпы орта білім

⁶ Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы: Қазақстан Республикасының 2002 ж. 11 шілдедегі №343 Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000343/_links (жүгінген күні: 29.11.2022).

⁷ Об утверждении Правил проведения медико-социальной экспертизы: приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 30 янв. 2015 г. №44 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010589> (дата обращения: 29.11.2022).

⁸ Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы: Қазақстан Республикасының 2002 ж. 11 шілдедегі №343 Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000343/_links (жүгінген күні: 29.11.2022).

алуға.

6. Мемлекеттік білім беру ұйымдарында мемлекеттік білім беру бағдарламалары шегінде конкурстық негізде тегін техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары білім алуға.

7. Оқу бітіргеннен кейін алған біліміне және (немесе) кәсіби даярлығына сәйкес Қазақстан Республикасының заңнамасында айқындалатын тәртіппен жұмысқа орналасуға.

8. Денсаулық сақтау ұйымдарында бірінші кезекте қызмет көрсетілуіне құқығы бар.

Елімізде заңнамалық тұрғыдан мүгедек балалардың құқықтарын қамтамасыз ету механизмі қалыптасқанымен, әлемнің көптеген елдері сияқты елімізде мүгедек балалар санының жыл санап көбеюі байқалады. Мұның басты себептерінің бірі – халық денсаулығының төмендігі. Жас ұрпақтың денсаулығы көп жағдайда ұлттың репродуктивті денсаулығына байланысты. Ал бұл мәселенің ұлттық қауіпсіздік факторларының бірі ретінде де әлеуметтік маңызы зор.

Мүгедек балаларды қолдау бойынша мемлекет қабылдап жатқан шараларға қарамастан, бірқатар мәселелер іс жүзінде әлі шешілген жоқ, олардың ішінде мыналарды атап өтуге болады:

1. Қазақстан Республикасында «мүгедек, мүмкіндігі шектеулі адам, кемтар» терминдері мүгедектік мәселесіне қатысты әлеуметтік емес, тек медициналық көзқарасты білдіреді. Біріншіден, қазіргі заңнамалардағы «мүгедек, кемтар, мүмкіндігі шектеулі адам» термині мүгедек адамның басқалармен тең дәрежеде қоғам өміріне толық және тиімді қатысу мүмкіндігін шектейтін кедергілерге емес, адам ағзасының физикалық кемістіктеріне ғана назар аударады. Бұл түсіндіру мүгедектерге қатысты жалпы мемлекеттік саясатта тек медициналық көзқарастың таралуына ықпал етеді.

2. Екіншіден, «ақау», «кемтар», «кемістік», «мүгедек» «мүмкіндігі шектеулі адам» сияқты медициналық терминдерді қолдану мүгедектердің қадір-қасиетін төмендетіп, олардың ар-намысын, адамдық қасиетін кемсітіп, тұлға ретіндегі құқығын

қорғау көзқарасынан гөрі қайырымдылық, аяушылық сияқты сезімдерге негізделген көзқарасты қалыптастырады.

3. Мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеп отырған отбасы қоғам тарапынан көптеген кедергілерге ұшырап жатады. Біздің қоғамда мүгедек адамға деген теріс пікір, оны қоғамның толыққанды мүшесі ретінде қабылдамау, мүгедек баланы – болашағы бұлыңғыр адамдардың санатына жатқызу секілді теріс пікір мен мәдениет қалыптасқан. Осындай қатынасты қабылдағысы келмейтін отбасылар өкінішке орай отбасындағы мүгедек баланы қоғамнан оқшаулап ұстауға тырысады. Бұл жерде екі түрлі себеп болуы мүмкін: біріншісі – ата-ананың онсызда тағдырдан талқы көрген мүгедек баласын қоғамның талқысынан арашалағысы келуі, екіншіден, ата-ананың баласының басқа балалар секілді дені сау болып туылмағанына өздерін кінәлау сезімі, психологиялық комплекстері [3]. Себеп әрқашанда салдарды туғызатыны анық. Ата-ананың мүгедек баланы қоғамнан оқшаулауы бала бойында сенімсіздік, өз-өзін қабылдамау, өзі қатарлы балалардың ортасына сіңісіп кете алмау, өмірден өзіне не керек екендігін түсінбеу немесе мақсаттарына қол жеткізуге деген құлшыныстың болмауына алып келіп соғады. Мүгедек баланың бойында қоғамның толыққанды мүшесі екендігіне деген сенімді орнату үшін ең алдымен біз қоғамдағы көзқарасты, қоғамдық мәдениетті қалыптастыруымыз қажет. Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды қоғамдық ортаға бейімдеу, психологиялық көмек көрсету орталықтарының қызметін жүйелі әрі сапалы түрде ұйымдастыру керек.

4. Мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтары мен денсаулығына деген қажеттіліктерін білуде барлық медициналық қызметкерлердің кәсіби деңгейі жоғары емес. Ал, мүгедектік мәселесі дұрыс және жан-жақты дайындықты, осы мәселе бойынша үнемі кәсіби дамуды талап етеді.

5. Мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтарымен қажеттіліктері жаппай қоғаммен, оның ішінде медицина мамандарымен де оқытылуы қажет. Медициналық мекемелерде

барлығына қолжетімді және толық көрнекі ақпараттар, жадынамалар, нұсқаулықтар, жұмыс ережелері және т.б. болуы керек, бұл мүмкіндігі шектеулі балаларға дәрігердің қабылдау мерзімін икемді түрде қарастыру, шақыру бойынша медициналық көмек көрсету сапасын арттыру, пациенттердің шығындарын азайту сияқты мәселелерді шешуге көмектеседі.

6. Мүгедек бала тіркелген медициналық мекемелерге жету мүгедек бала мен оның ата-анасына қолайсыздықтар тудырады. Елімізде мүмкіндігі шектеулі адамдардың қозғалысын жақсарту мақсатында қолданысқа енгізілген инвентакси қызметі ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің бастамасымен 2021 жылдан бастап пилоттық режимде әлеуметтік қызметтер порталына енгізілген, 2023 жылдан бастап бұл қызметті толықтай енгізу жоспарлануда. Алайда, бұл қызметті қолдану үшін тұлғада ЭЦҚ болуы мен оның компьютерлік техниканы жеткілікті дәрежеде меңгеруі, қолында ғаламтор желісіне қосылған ұялы телефоны не компьютері болуы қажет. Алайда, осы тұста мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған көптеген отбасылардың табысы мен халықтың компьютерлік сауаттылығының төмендігі ескерілмеген.

7. Инвентакси қызметін біріншіден, тірек-қимыл аппараты бұзылған мүгедектер қолдана алады, екіншіден, инвентакси қызметін пайдалану үшін оған бір тәулік бұрын тапсырыс берілуі керек, үшіншіден инвентакси қызметінің бір күндік лимиті 2 реттен аспайды⁹. Осындай шектеулер мүгедек бала тәрбиелеп отырған отбасыларға қоғамдық көлікпен не өз қаражаты есебінен жеткізу қызметіне жүгінуіне алып келіп соғады. Қоғамдық көліктер, Астана мен Алматы сияқты республикалық маңызы бар қалаларды қоспағанда, мүмкіндігі шектеулі жандардың, соның ішінде тірек-қимыл аппараттары бұзылған мүмкіндігі шектеулі жандардың жүріп-тұруына қажетті жағдай

мүлде тудырмайды.

8. Қоғамдық орындар мен ғимараттардың көпшілігі мүгедек балалардың еркін қозғалысына икемделіп құрылмаған. Кейбір мекемелерде флюорографиялық, маммографиялық құрылғылар, пандустар, жеделсатылар, дәрігердің науқастарды қарайтын кушеткалары қимыл-қозғалыс аппараты бұзылған мүгедек балалардың қажеттілігін қанағаттандыра алмайды.

9. Денсаулық жағдайының ерекшелігіне байланысты мүгедек балалар жол-көлік апаттарының құрбандарына жиі айналу қаупі бар. Ресми мәліметтерге сүйенетін болсақ, 2022 жылдың қаңтар мен шілде айлары аралығында елімізде балалардың қатысуымен 1200-ден астам жол-көлік оқиғасы орын алып, нәтижесінде 70 көмелетке толмаған бала қайтыс болса, 1500 жуығы түрлі жарақаттар алған¹⁰. Қауіптің салдарымен күрескеннен гөрі оның алдын алған әлдеқайда дұрыс. Елімізде Астана мен Алматы қалаларын қоспағанда жол белгілері, бағдаршамдар есту, көру қабілеті төмен, тірек-қимыл аппараттарының бұзылуы бар мүгедек балалардың қажеттілігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмайды.

10. Есту қабілеті шектелген мүгедек балалар үшін медициналық қызметтерге қолжеткізуді шектейтін кедергінің бірі – жазу материалдарының немесе сурдоаудармашы қызметінің шектеулі қолжетімділігі, кейбір медициналық мекемелерде сурдоаудармашы қызметі мүлде қарастырылмаған. Дәрігер маман сурдоаудармашы мамандығын игермегендіктен есту, сөйлеу қабілеті шектелген мүгедек баланың қандай шағым, тілектері бар екендігін толықтай түсіну, сол арқылы ол балаға тиісті ем тағайындау объективті жүргізілмеуге алып келіп соғады.

11. Мүгедектігі бар балаларға арналған мамандандырылған медициналық мекемелер санын көбейту үшін соңғы жылдары көп күш-қуат жұмсалғанына қарамастан, мамандандырылған медициналық мекемелер негізінен тек ірі қалаларда

⁹ Пользователям инвентакси в Казахстане обещают 60 бесплатных поездок в месяц с 2021 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ru.sputnik.kz/20201028/Polzovatelyam-invataksi-v-Kazakhstane-obeschayut-60-besplatnykh-poezdok-v-mesyats-s-2021-goda-15316120.html> (дата обращения: 29.11.2022).

¹⁰ Количество ДТП в Казахстане находится в критически высоком уровне – МВД [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.kt.kz/rus/society/kolichestvo_dtp_v_kazahstane_nahoditsya_na_kriticheski_1377936109.html (дата обращения: 13.03.2023).

орналасқан. Тіпті медициналық қызметтер көрсетіліп жатқанымен, олардың сапасы төмен. Бұл жабдықтардың жетіспеушілігі (әсіресе жүктіліктің алғашқы мерзімдерінде мүгедектікке алып келіп соғатын кейбір патологияларды ерте анықтауға арналған жабдықтар), баланың жастық шағында мүгедектікке алып келіп соғатын қауіптің алғашқы симптомдарын және факторларын анықтай алатын білікті медициналық қызметкерлердің жетіспеушілігі және баласына жуырда диагноз қойылған ата-аналарда ол диагноз, мүгедектік, мүгедектікке өту ережесі мен шарттары, мүгедек балаға жасалатын қажетті көмектер, күту жағдайлары туралы ақпараттың шектеулі көлемі сияқты бірнеше себептерге байланысты.

Қорытынды. Жоғарыда аталған мәселелер-ді талдау нәтижесінде біз мынадай қорытынды жасадық:

1. Тақырып бойынша әдебиеттерді зерделеу – мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтарын зерттеуге, оларды жүзеге асыру тетіктері бойынша ұсыныстарды әзірлеуге, туындаған проблемаларды шешу жолдарына арналған ғалымдардың еңбектерінің аз екенін көрсетті. Бұл еліміздегі мүгедектік мәселелерін ғылыми деңгейде зерттеуге қызығушылықтың төмен деңгейін көрсетеді. Қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтарын қорғау саласындағы ғылымның рөлін арттыру үшін мемлекет тарапынан ғылыми зерттеулерді ынталандыруды арттыру қажет, атап айтқанда, жоғары оқу орындарында оқуға және осы саладағы ғылыми-зерттеу жұмыстары мен конкурстық жобаларына мемлекеттік гранттардың санын көбейту.

2. Мүгедек балаларды әлеуметтік интеграцияға қосудың ең қажетті басты шарты – қоғамның мүгедек балаларға деген көзқарастарын өзгертуге бағытталған қоғамдық мәдениетті қалыптастыру, яғни, инклюзивті қоғам құру. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін 2002 жылы 08 тамызда қабылданған «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» және

2005 жылы 13 сәуірде қабылданған «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау туралы» заңдарындағы «мүгедек бала», «мүмкіндігі шектеулі бала» терминдерін және «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» ҚР 2002 жылғы 11 шілдедегі заңындағы «кемтар бала» терминін «ерекше бала» терминіне унификациялау ұсынылады. ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 28 мамырдағы «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және тұрмыс сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспарды бекіту туралы» №326 қаулысының 3-бөлім, 2-тарау, 7-параграфы 1-тармағында «Қоғамның мүгедектігі бар адамдардың проблемаларына деген көзқарасын өзгерту мақсатында бірқатар негізгі дефинициялар мен ұғымдарды қайта қарау қажеттігі» мәселесі қарастырылған¹¹. Біз ұсынып отырған «Ерекше бала» термині – аталған стратегиялық шараны іске асырудың нысаналы алғышарты болуы керек деп ойлаймыз. «Ерекше бала» термині мүмкіндігі шектеулі баланың бойындағы физикалық, зияткерлік және өзге де кемшіліктеріне қоғамның өткір назарын аудармайды. Керісінше, қоғамның, мемлекеттің, әрбір адамның бұл балалардың бойындағы «шектеусіз мүмкіндіктерін» ашуға ынтасын көтереді. Тарихқа көз жүгіртетін болсақ, Нобель сыйлығының лауреаты, атақты физик-теоретик Стивен Вильям Хокинг, неміс композиторы Людвиг ван Бетховен, Америка Құрама Штаттарының тарихында дипломатиялық саясаттағы шеберлігімен есте қалған 32-ші Президент Франклин Делано Рузвельт, «Грэмми» сыйлығының иегері белгілі американдық музыкант Рэй Чарльз, 13 жасында толықтай көрсоқырлыққа ұшырағанына қарамай Эверест шыңын бағындырған тұңғыш сколалаз Эрик Вайхенмайер, тізесінен төмен аяғы болмаса да дені сау жеңіл атлеттермен теңдей сайысқа түсіп спортта үлкен жетістіктерге жетіп, мүмкіндігі шектеулі адамдарға мотиватор

¹¹ Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және тұрмыс сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспарды бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 ж. 28 мамырдағы №326 қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000326> (жүгінген күні: 13.03.2023).

болған Оскар Писториустар әртүрлі сипатта мүмкіндіктері шектеулі болған. Соған қарамастан олардың бойындағы шексіз мүмкіндіктері, өзге адамдарға ұқсамайтын ерекшеліктері аталған тұлғалардың адамзат тарихына өз үлестерін қосып, күні бүгінге дейін тарих беттерінде қалуларына себеп болды. Еліміздегі әрбір «мүмкіндігі шектеулі» деп саналатын балалардың бойындағы осындай «шексіз мүмкіндіктерін» ашу үшін, олардың қоғамдық өмірге белсене араласуына жол ашу үшін, бұл санаттағы балалар мен олардың ата-аналарының өздерін қоршаған ортада жайлы сезінулері үшін біз ұсынып отырған «ерекше бала» термині сөзсіз қажет деп санаймыз. Қолданылуы ыңғайлы, естуге жеңіл тиетін осы бір термин мүмкіндігі шектеулі балалардың мәселелеріне тек қана медициналық көзқараспен ғана қарамай, әлеуметтік, мәдени, адами көзқарастарды орнатуға негіз болып, сол балалардан еліміздің дамуына өз үлестерін тигізетін кәсіби мамандардың шығуына мүмкіндіктер ашады деген сенімдеміз.

3. Инклюзивті қоғамды қалыптастыру үшін жүргізілетін шараларда бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі өте зор. Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы мүмкіндігі шектеулі балалардың күнделікті тұрмыс-тіршілігін, олардың оқуда, өнерде, спортта жеткен аз да болса жетістіктерін дәріптеу, олардың өздері қатарлы балалар алдындағы беделін көтеру, сол арқылы олардың өздеріне деген бағалау дәрежесін көтеру қажет.

4. Денсаулық сақтау саласында бірқатар өзгерістер енгізу. Атап айтсақ, медициналық мекемелерде тек мүгедек балалардың мәселесі бойынша маманданған педиатр, терапевт, психолог, логопед, психиатр, сурдомамамандарды қайта даярлау. Бұл мамандардың қызметі мүгедек балаларды үздіксіз бақылау, емдеумен қатар, кейбір тұқымқуалау жолымен берілетін мүгедектікке алып келіп соғатын ауруларды ерте скринингтеуде маңызды рөл атқарады деген сенімдеміз.

5. Еліміздегі инватакси қызметін одан әрі жетілдіру. Инватакси қызметі қолжетімді әрі ыңғайлы деңгейде қызмет көрсету үшін мемлекет тарапынан қаржы бөлуді жалғастыру. Инватакси қызметін тек инфраструктурасы дамыған қалалық жерлерде ғана емес, еліміздің шалғай өңірлерінде тұратын мүгедек балалар үшін де қолжетімді ету.

6. Бүгінгі таңда әлемде 1млрд-қа жуық әртүрлі физикалық, психикалық және сенсорлық бұзылыстары бар адамдар өмір сүруде. Оның 240 миллионы балалардың үлесіне келеді. Физикалық түрлі бұзылыстар бұл балалардың қоғамдық көліктерді пайдалану мен қоғамдық мекемелерге кедергісіз бару мүмкіндіктерін жоққа шығаруда. Соның әсерінен көптеген мүгедек балалар өзі қатарлы балалармен тең қатынаста өмір сүре алмауда¹². Өкінішке орай, бұл мәселелермен біздің мемлекетімізде өмір сүріп жатқан мүмкіндігі шектеулі балаларда күнделікті өмірде жиі ұшырасатыны жасырын емес. Мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтарын толыққанды қамтамасыз ету үшін қоғамдық орындар мен ғимараттарды, қоғамдық көліктер мен әлеуметтік маңызды құрылыстарды мүгедек балалардың жүріп-тұруы үшін ыңғайлы етіп жабдықтауды жандандыру қажет.

7. Жол-көлік апаттарына қатысты жоғарыда көрсетілген статистикалық мәліметтерді назарға алатын болсақ, мүмкіндігі шектеулі балалардың әртүрлі физикалық және зияткерлік кемшіліктеріне байланысты осындай апаттардың құрбандары болу ықтималдығы жоғары екендігін ескеру өте маңызды. Сол себепті, еліміздегі балалардың, мүмкіндігі шектеулі балалардың жол қатынасы саласындағы қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында жол белгілерін, бағдаршамдарды қауіпсіздік белгілерімен жабдықтандыруды күшейту қажет.

Осылайша, зерттеу көрсеткендей дүниежүзілік қоғамдастық және әрбір мемлекетте, оның ішінде Қазақстанда

¹² Глава ООН: необходимо сломать все барьеры, с которыми сталкиваются люди с инвалидностью [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/2022/02/1418362> (дата обращения: 13.03.2023).

ерекше балалардың құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау бойынша жүргізіліп жатқан шараларға қарамастан, БҰҰ-ның «Мүгедектердің құқықтары туралы» Конвенциясының ережелерін іске асыру бойынша әлі де атқарылуы тиіс көп жұмыс күтіп тұр.

Біз «Тек кепілдік берілген адам құқықтары – мемлекет пен халықаралық қоғамдастықтың тұрақты негізін құрайды» деген көрнекті ғалымдардың пікірімен келісеміз [4, 5 б.]. Қоғамдық өмірге араласқан,

тұрмыстың барлық саласында белсенді балалар ата-ананың, отбасының ғана емес, бүкіл халықтың болашағы. Елімізде балалық шақтағы мүгедектіктің алдын алу және мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтарын жақсарту бойынша әлеуметтік, медициналық, құқықтық, ағарту іс-шаралары қазірдің өзінде жүргізілуде және барлық балалардың болашағы сенімді және жарқын болуы үшін одан әрі де үздіксіз, сапалы, халықаралық стандарттар деңгейінде жүзеге асырылуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алисиевич, Е.С. Поощрение и защита прав уязвимых групп в международном праве: учеб. пособие / Е.С. Алисиевич. – М.: РУДН, 2012. – 431 с.
2. Тұрсынов, А.Б. Қазақстандағы балалар құқықтарын қорғаудың өзекті мәселелері / А.Б. Тұрсынов // Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы. – 2020. – №1(15). – 100-106 бб.
3. Stoykovich, L.Yu. Inclusive Education: Factors Of Adaptation of Disabled People to the Education Process [Electronic resource] / L.Yu. Stoykovich, et al. – Global Challenges and Prospects of the Modern Economic Development / European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, 2019. – vol 57. – pp. 643-653. – Access mode: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.03.64> (Access data: 29.11.2022).
4. Международная и внутригосударственная защита прав человека: учебник / под ред. Р.М. Валеева. – М.: Статут, 2011. – 413 с.

References:

1. Alisieich, E.S. Pooshhrenie i zashhita prav ujazvimyh grupp v mezhhdunarodnom prave: ucheb. posobie / E.S. Alisieich. – М.: RUDN, 2012. – 431 s.
2. Tursynov, A.B. Qazaqstandaғы balalar qуqуqtaryn qorғaudуң ozekti maseleleri / A.B. Tursynov // Qуqуq qorғau organdary akademijasynуң zharshysy. – 2020. – №1(15). – 100-106 bb.
3. Stoykovich, L.Yu. Inclusive Education: Factors Of Adaptation of Disabled People to the Education Process [Electronic resource] / L.Yu. Stoykovich, et al. – Global Challenges and Prospects of the Modern Economic Development / European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, 2019. – vol 57. – pp. 643-653. – Access mode: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.03.64> (Access data: 29.11.2022).
4. Mezhdunarodnaja i vnutrigosudarstvennaja zashhita prav cheloveka: uchebnik / pod red. R.M. Valeeva. – М.: Statut, 2011. – 413 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ақбөпе Нұрмұханбетқызы Ергалимова – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, халықаралық құқық магистрі, e-mail: akbope_80kz@mail.ru.

Ергалимова Ақбөпе Нұрмұханбетқызы – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, магистр международного права, e-mail: akbope_80kz@mail.ru.

Yergalimova Akbope Nurmukhanbetkyzy – Doctoral student of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Master of International Law, e-mail: akbope_80kz@mail.ru.

Ербол Мусинович Абайдельдинов – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, e-mail: erbolabay@mail.ru.

Абайдельдинов Ербол Мусинович – профессор кафедрі международного права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, доктор юридических наук, e-mail: erbolabay@mail.ru.

Abaideldinov Yerbol Musinovich – Professor of the Department for International Law of the Eurasian National University named after L.N. Gumilev, Doctor of Law, e-mail: erbolabay@mail.ru.